

DIMENSION OF ACTIVE CULTURE IN BANAT. REFLECTIONS IN THE ROMANIAN PRESS (1886-1918)

Ioana Banaduc

Lecturer, PhD., Western University of Timișoara

*Abstract:*The paper aims, through the media lens, to highlight the meaning of active culture. In Banat, a cultural model is articulated by adapting and mediating, reflecting the relevant spiritual, social and historical discourses for times governed by a great civic spirit. The profoundness of these discourses stimulates the cultural activism of both the teacher and the finest scholar. We could say a social praxis in manifestations of form and intensity specific to Banat, although it occurs in all our historical provinces during the nineteenth century and beyond. The principle of active culture bases the theoretical approach to investigating the relationship between its manifestations and the concrete historical context. Of course, it is due to the force, pathos of the manifestations and the specific purpose of the speeches.

Keywords: active culture, Banat, cultural activism, press, creative actions of culture.

1. Cultura activă. Funcția ei integratoare și ordonatoare

„Produs al libertății omenești, cultura este orientată către niște scopuri rezultate din spontaneitatea firii umane [...] Omul modern se îndreaptă către activitatea creatoare, către răspândirea de bune acțiuni în jurul său, către acea intervenție umană neostenită, adică spre acea atitudine pe care o adoptă după rătăcirile și încercările vieții sale”, specifică Tudor Vianu (1982: 304-320).

Pentru perioada investigată, cultura se constituie ca univers axiologic, în care omul își afirmă identitatea prin efort constructiv și elan creativ. Direcțiile sale de manifestare dezvăluie un ansamblu coerent și profund spiritual de acțiuni, poate, cu cea mai mare putere de structurare a devenirii noastre culturale pe scara primei modernizări.

Discursurile, care legitimează aceste acțiuni, certifică vitalitatea tradiției, prin asumarea direcțiilor iluministe, și declară năzuințele prin raportare la manifestările spiritualității europene ale vremii. Profunzimea acestora își revelează sensul pe baza cifrului ordonator al voinței culturale, rezonant în istoria neamului. Concepția activistă asupra culturii dezvoltă ideea de voință, efort constructiv și elan creativ. Pe acesta din urmă l-am denumit activism cultural în această lucrare.

În bibliografia de specialitate se evidențiază rolul presei pentru vehicularea informațiilor privind necesitatea acțiunilor creatoare de cultură în epocă (1). Presa vremii mărturisește, deseori, sensul efortului constructiv, ghidat de voință, ca revelator de semnificații pentru istorie: „De câte ori străbat cu gându-mi întunericul plumburiu al îndelungatelor vremuri de patimi care despart epoca recentă și actuală a renașterii, momentele senine ale zămislirii noastre ca popor, de atâtea ori admir cu sacră profunzime puterea de viață a poporului. [...] În lupta aceasta de apărare s-a încheat politicește poporul român, câștigându-și nu numai titlu nepieritor de recunoștință, ci și dreptul de a fi considerat ca element de ordine și civilizațiune la poarta Orientului. Din acest botez de foc și sânge rezultă sfințenia aspirațiunilor de viață mai înaltă politică și națională a poporului, căruia, cu drept, îi revine măgulitorul atribut de sentinela civilizațiunii. Și am ferma convingere că viitorul glorios al poporului va justifica pe deplin îndreptățirea acestei atribuțiuni.” (DR, V, 1905: 1).

Principiul culturii active răspunde unui mare deziderat al vremii. Funcția ordonatoare și integratoare a formelor sale de manifestare permite stabilirea treptată, în baza comunității de limbă,

a unui circuit cultural interzonal, care are rolul solidarizării spirituale. Pentru perioada investigată, acest principiu este orientat de ideea, adecvat formulată de N. Iorga: „sunt români la toate frontierele noastre: viața noastră intelectuală nu este diferită de a lor” (1899: 9). Ceea ce dovedește importanța concepției activiste asupra culturii, ea însăși devenind portstindardul spiritualității românești.

Primele jaloane ale acestui construct sunt prefigurate de rolul tradiției privitoare la acțiune: „Lumina este principiul vieții. Astfel aceia care doresc reînvierea unui popor trebuie să se îngrijească a sparge mai întâi întunericul, care-l ține înfășurat sub vălul său mortuar, și să-l lumineze prin învățatură și educațiune, prin acțiune.” (FD, 1894: 23). Discursurile presei evidențiază ipostaze de materializare: „Ni trebuie cultură tuturor, de sus până jos, o cultură care să fie a noastră, cărți inspirate, pe rândurile cărora să cadă deopotrivă lacrima bogatei doamne și a sătencii, cărți smulse de mâini nerăbdătoare până unde răsună glasul acestui neam.” (FD, 1887: 4).

Apar campanii de lămurire a cititorilor despre rolul acțiunii culturale: „Ce însemnează a cultivi? A cultivi însemnează a învăța pe oameni să cugete bine, a lumina ce fusese întunecat, a păzi lumină peste acele ce ni se cuvin a ști; a limpezi ideile oamenilor, a-i păzi de greșeli și prejudecăți” (ED, 1901: 3). Evidențierea opoziției simbolice, lumină-întuneric, marchează semioza deosebit de pregnantă a discursului de tip iluminist, bine integrat în filosofia culturii europene a vremii. Accentele iluminismului persistă în Banat, în programul cultural al perioadei.

Forța discursurilor din presă se structurează deseori prin interogație și dialog, din dorința de a le insufla cititorilor ideea de elan creativ. Edificatoare sunt aceste spicuri din presa vremii: „Suntem noi mai puțin capabili pentru cultură? Nu suntem noi înzestrați cu frumoase calități spirituale, nu suntem capabili pentru înaintare? Avem toate condițiile recerute pentru a ne putea rădica pe un pedestal și nu este de lipsă ca să ne ghemuim într-un colțiu retras și să privim de acolo cu aviditate la alții! [...] Suntem un neam de oameni, nu prea mulți, în mijlocul națiunilor mari. Dar numărul mic să nu ne descurajeze. În cursul stăruințelor noastre să ne inspire veșnic curaj profeticele cuvinte ale reginei Carmen Sylva. Nu trebuie țărături mari, trebuie numai inimă mare! [...]” (FD, 1889: 3).

Activismul, scrie Tudor Vianu, este, fără îndoială, „condus de iubirea de oameni, de aspirația către perfecționarea sorții omenesci. Caracterul lui etic este incontestabil. Dar tot atât de adevărat este că în această hotărâre de perfecționare a destinului omenesc, activismul nu procedează decât pe baza credinței că știința poate, într-adevăr, să-l ajute, că în rațiunea omenescă există virtualități ale căror realizări pot să aducă îmbunătățirea sorții umane și, din acest punct de vedere, putem sublinia un al doilea element al concepției, și anume patosul ei teoretic. [...]” (1982: 348-349).

În cazul Banatului și al Transilvaniei, de altfel, principiul culturii active este prefigurat de către intelectuali cu o intenție programatică, generatoare de atitudini comune, indiferent de naționalitate. Astfel de idei guvernează și scrierile lui Ioan Slavici. Relevant, în acest sens, este comentariul cărturarului: „Cu cât e mai intensivă cultura, cu atât mai vârtos ne regenerăm și noi oamenii, cu atât mai puțin ne deosebim unii de alții, cu atât mai ușor ne înțelegem și mai mult ne iubim între noi, cu atât mai covârșitor e în noi simțământul, că suntem cu toții același om întrupat în fel și fel de chipuri și că durerile unuia sînt ale tuturoră bucuriile tuturoră sînt ale fiecăruia. Rezultatul etic al culturei moderne e acest simțământ care în practica vieții se dă pe față, ca purtare de grijă a tuturoră pentru binele fiecăruia” (1983: 99).

Contextul politic neprielnic din Banat potențează vitalitatea acțiunilor cărturarilor români și deschide trasee interpretative incitante pentru revelarea sensurilor unei culturi moderne. Elanul creativ sau activismul cultural, așa cum l-am denumit în această lucrare, este intens în Banat, având ca specificitate o puternică conștiință etnică. Plenitudinea fenomenului cultural este evidentă, atingând adesea „înfățișarea unei culturi intelectuale” (Blaga, 1985: 78).

2. Banatul – ipostază a spiritualității românești. Activism cultural fecund

Evoluția istorică a Banatului a dus la configurarea unui ținut care devine pata de culoare în ansamblul culturii române, pentru perioada investigată. Nota diferențiată a provinciei se dezvoltă din amestecul de limbi și de populații, odată cu apariția primelor colonizări, acestea fiind importatoare de civilizație și de modele culturale europene.

Banatul istoric „răspunde” viziunii integratoare asupra culturii. Un tablou structurat pe baza fenomenului de aculturație, pe baza interferenței și a suprapunerii mai multor modele culturale și de civilizație. Acestea declanșează emulația și permite formarea unei sinteze culturale, atât în pătura de jos a societății (2), cât și printre elite, conturându-se chiar o mentalitate colectivă a celor ce trăiesc în Banat. (Bocșan, Dima, Bona, 1994:1).

Cu toate că Banatul veacului al XIX-lea și al celui următor este guvernat de ideea afirmării românității într-un spațiu multietnic, indicele ridicat de cultură a populației facilitează conturarea la nivel social a unei perspective obiective asupra diversității populațiilor din această regiune. Mai târziu, această ipostază este evidențiată în articolul *Opinii libere și fugare despre Banat* a lui George Călinescu. Marele critic notează „Banatul e acela în care elementul alogen este mai multicolor”, iar „nota locală ce te izbeste este supremația comunității asupra individului” (apud. Boldureanu, 2004: 36).

În presa investigată sunt numeroase articole care descriu o stare de spirit tolerantă, precum și un fond mental comun, ghidat de aceleași năzuințe, care se doresc a fi împărtășite de toată comunitatea (3). Reținem din „Luminătorul”, din 1881: „Identitatea de interes pentru apărarea naționalității sale ar trebui să îndemne și pre sași și pre sârbi și slovaci, dar și pre nemții cosmopoliți din Ungaria la o procedere unită [...] și națiunea română va primi cu mulțumire ori și care ajutoriu pentru eluptarea drepturilor naționalităților, care, de se vor recâștiga, nu vor fi spre binele numai a poporului român, ci a tuturor naționalităților surori din nefericita noastră patrie.” (32: 5).

Nu putem să nu observăm, pe baza discursului presei timpului, că legătura cu spațiu matricial determină o organicitate culturală, o *paideuma* (4). Putem vorbi de un interes deosebit pentru mediul rural și de un filon ideatic al discursului intelectualității noastre, cărturari, profesori, filologi, avocați, oameni politici, alimentat din tradiția satului, prin intermediul dascălilor, ei înșiși fiind „[...] expresie a satelor, trăind în directă legătură cu ele și reprezentându-le voința” (LU, 1881: 5).

Satul este matricea spirituală în care se întruchipează toate simbolurile centrale. Este *paideuma* în care se constituie însăși ființa istorică românească și din care crește organic cultura neamului. Nostalgia unei viziuni tipologic-integratoare a societății pe baza acestei *paideuma* este mărturisită în aproape toate publicațiile românești bănățene: „Virtuților, care zac aici în sate, trebui să le dea expresie cei care sunt chemați să vorbească în numele Banatului: elita intelectuală” (LU, 1883: 4). Slujitorii condeului, oameni dedicați școlii și intelectuali, deopotrivă, își asumă acest rol și punctează prin discursurile lor necesitatea conștientizării firii noastre: „Ferice de noi, cărora soarta ne-a dat această însărcinare, căci a arăta neamului din care faci parte oglinda reală a ființei sale, în care să-și vadă toate calitățile și slăbiciunile, este cea mai importantă faptă națională.” (LU, 1883: 4).

Intelectualii bănățeni, ei înșiși proveniți din rândurile țărănimii, au intenția ca buna învățătură, prin intermediul presei, să ajungă în cele mai îndepărtate locuri din Banat (5). Revelatoare este afirmația unuia dintre slujitorii condeului: „În slujba neamului, ne este idealul!” (SG, 1914: 1). În literatura de specialitate se consemnează: „Pentru ei, neamul a fost totul [...] Ei, în manifestările lor, și-au dispersat sufletul ca pe o pulbere de aur, cu o generozitate uitată de sine, pentru a arunca în inima fiecăruia o fărâmă menită să aprindă setea de cultură, de frumos, de adevăr” (Birou, 1940: 23). Această perspectivă, potrivit lui Vianu, este „o problemă de realizări culturale, o problemă de muncă națională, și acei care doresc solicitarea specificului nostru trebuie ei înșiși să ia inițiativa activității în toate domeniile, în virtutea convingerii că în opere se depun tendințele profunde și iese la iveală ceea ce poate să fie specific în sufletul național” (1982: 318).

Buna comunicare între clasele sociale conferă unicitate acestui spațiu cultural. Pentru a rezista ca neam, într-un context politic neprielnic, aceștia se alătură, ca într-o „horă” imaginară, coagulant puternic al tuturor maselor, unindu-i, prin năzuințe, pe cei tineri cu cei bătrâni, pe țărani și cărturari. A devenit o evidență faptul că destoinicul reprezentant al satului românesc, țăranul bănățean are un rol important în efortul de „iluminare” a drumului spre o formă superioară a culturii naționale. Populația de aici, potrivit poetului O. Goga, este „cea mai civilizată a românilor, unde țăranii au cele mai multe cuprinderi, unde, din punct de vedere cultural, țăranii se găsesc pe cea mai înaltă treaptă [...] și se înregistrează toate luptele de avangardă ale ideii naționale” (1935: 46).

O notă distinctivă a culturii locului este dată și de deviza bănățeană colectivă, *Tăt Banatu-i fruncea*, invariantă de semnificație izvorâtă din matricea identitar românească. Valența expresivă a acesteia este dorința de a demonstra tărie de caracter prin puterea de muncă, având conștiința evoluției, destinul nefiind „simțit ca o boltă apăsătoare până la disperare, nici ca un cerc din care nu e scăpare”, așa cum spune L. Blaga (1985: 196). Deviza mărturisește, potrivit lui V. Birou, un fel de „obligație a tuturor celor care trăiesc în regiune pentru ridicarea nivelului cultural, economic și politic al ei. [...] Aici se menține cine are putere [...] cine afirmă bucuria de a trăi.” (1940: 12).

Sinteză revelatoare, prin veritabila viziune unificatoare a datelor oferite de firea bănățenilor, la care se adaugă aspecte ce țin de istorie, *ethosul*, denumit *bănățenism* în literatura de specialitate (Copocean, 2000: 215), este fondul specific și ireductibil al culturii din acest colț de țară. Acesta este animat de patosul ideatic al intelectualilor și dascălilor, foarte mulți dintre ei slujitori ai condeiului. Preocupați de construcție în planul culturii și al ideilor, aceștia ne dezvăluie baza productivității lui creative, fapte creatoare de cultură care, uneori, se desfășoară în formele anonime, sătești, discursuri ancorate în viitor, prin trezirea românismului, inclusiv producții culturale dintre cele mai interesante. *Ethosul bănățean* revelează experiența adunată din vremuri îndepărtate a poporului român, prin trăirea cotidiană a evenimentelor istorice pe pământul strămoșesc, „orizont spațial”, după formula lui Blaga, importante fiind „accentele sufletești pe care orizontul le dobândește din partea unui destin uman, al unui destin alcătuit din anume duh, [...] din anumite suferinți” (Blaga, 1985: 191).

Putem desprinde de aici ideea că matricea identitară are un profund caracter unificator pentru toate manifestărilor spirituale guvernate de ideea de românitate, care sunt modelate de contextul socio-politic schimbător. Ea reprezintă nucleul unității neamului, definitoriu pentru cultura română deschisă acum unei adânci și depline înțelegeri de sine, ca urmare a contactului direct cu lumea europeană și a viziunii ideologice propuse de Iluminism.

3. Concluzii

Conferind interpretării faptelor ineditul informațiilor din presa vremii, observăm că aceasta este o sursă de informație de mare importanță pentru cunoașterea trăsăturilor esențiale ale epocii. Fiind adevărate mijloace ale solidarizării spiritualității românești, de la țăran, la dascăl sau medic și cel mai de seamă cărturar al vremii, tipăriturile periodice românești din Banat își dezvăluie chintesența prin capacitatea de trezire a voinței culturale și politice a românilor.

Scopul demersurilor jurnalistice de acest tip vizează mobilizarea cititorilor pentru realizarea profilului culturii naționale: „[...] este de obște cunoscut că idealul fiecărei națiuni este ridicarea către fericire pe toate terenele vieții sale” (CO, 1900: 2). A devenit o evidență acest țel, prin mărturisirea lui: „Și noi susținem necesitatea de acțiune și o dovedim prin întreprinderea și ținuta acestui jurnal; dar, dacă e vorba de activitate, dacă e ca românii să se apuce de lucru, atunci este logic și necesariu ca să se stăvirească și modul și forma activității” (LU, 1881: 3).

Două aspecte ideologice sunt semnificative pentru demersul realizat: continuarea programului iluminist și afirmarea conștiinței identitare, prin activism cultural, formă de materializare intelectuală a idealului de unitate națională și de modernizare prin cultură. Acești doi poli ai cercetării ne-au permis să evidențiem Banatul ca ipostază semnificativă a spiritualității

românești a vremii. Intensitatea activismului cultural al provinciei s-a datorat atât deschiderii timpurii spre Europa, cât și firii competitive a bănățeanului. Astfel am atras atenția asupra omului creator de cultură, membru activ al comunității, care își declara intențiile: „[...] cu mica mea energie voi ajuta și eu la înfăptuirea culturii [...]” (FD, 1897: 4).

Note:

- (1) Ov. Papadima menționează că „aceste inițiative au fost stimulate încă de la începutul presei noastre prin știrile și comentariile asupra realizărilor din străinătate” (1975: 277).
- (2) Sinteza culturală este mai spectaculoasă la „nivelul mediu, de jos, decât la cel elitar, deoarece indicele de cultură depășește mult nivelul altor zone”.
- (3) În articolul program al acestui ziar, declarat politic, se precizează: „vom căuta ca legătura dintre poporul nostru și celelalte popoare din țară să devină cât se poate de intimă, acțiunea acestor popoare să fie comună și unitară, ca să redăm patriei noastre caracterul poliglot, în care șase popoare își dezvoltă liber, fără să se jignească reciproc, individualitatea lor națională”.
- (4) Sub „paideuma” se înțelege specificul spiritual ce rezidă în individul singular și în popoare și care se îmbogățește și se transformă prin educație. Bogăția bunurilor spirituale e o realitate care ni se înfățișează în fapte de cultură. Viața culturilor, ca existențe vii de sine stătătoare, se manifestă în anumite spații închise. Aici trebuie văzut începutul teoriei cercurilor culturale (Kulturkreislehre), pe care a reluat-o apoi Spengler [...]. Teoria lui Frobenius despre morfologia culturii consideră sentimentul spațial drept factor generator de cultură. Cultura are o existență vie specifică, iar omul se naște și moare odată cu ea.” (Irimie, 1942).
- (5) Biografiile presei sunt de părere că presa bănățeană din această perioadă a pătruns în zonele rurale, numeroase localități sătești scoțându-și propriile publicații. Sub îndrumarea învățătorului Emeric Andreescu a apărut la Beregsău, în perioada 1 august - 17/29 octombrie 1890, gazeta „Junimea Română”, al cărei scop declarat a fost: „cultivarea junimei și a tinerimei sătene”. În perioada următoare au fost continuate aceste preocupări până la apariția publicațiilor scrise și editate de țărani. (Popa, Tașcu, 2003: 111).

Surse

- ED- „Educatorul”. 1901.
 FD - „Foaia Diecezană Caransebeș”. 1886 - 1918.
 DR - „Drapelul”. 1905.
 LU - „Luminătorul”. 1881-1883.
 SG - „Solia Graniței”. 1914.
 CO - „Controla”. 1900.

BIBLIOGRAPHY

- Banaduc, Ioana. 2017. *O ipostază a spiritualității românești: Banatul și cultura activă. Reflecții în presa românească cu preocupări pedagogice*. București: Pro Universitaria.
- Birou, V. 1940. *Restaurația și Banatul*. în „Revista Institutului Social Banat-Crișana”. nr. 31-32.
- Blaga, L. 1985. *Opere 9. Trilogia culturii*. Editie îngrijită de Dorli Blaga. Studiu introductiv de Al. Tănase. București: Editura Minerva.
- Bocșan, N., Dima, M., Bona, P. 1994. *Franța și Banatul 1789-1815*. Reșița: Muzeul de istorie al județului Caraș-Severin.
- Boldureanu, I. V. 2004. *Cultura populară bănățeană*. Timișoara: Editura Mirton.
- Copocan, G. 2000. *Specificul bănățean în cadrul civilizației interbelice*, în „Banatica”, 15, nr. 2.
- Frobenius, L. 1985. *Paideuma*, București: Editura Meridiane.
- Goga, O. 1935. *Despre Banat*. în „Revista Institutului Social Banat-Crișana”.
- Iorga, N. 1899. *La vie intellectuelle des Roumains en 1899*. Bucarest: Imprimerie de L'Independence Roumaine.
- Irimie, C. 1942. *Leo Frobenius și Lucian Blaga*. „Universul literar”. nr. 40.

- Papadima, Ov. 1975. *Ipostaze ale iluminismului românesc*. București: Editura Minerva.
- Popa, M., Tașcu, V. 2003. *Istoria presei românești din Transilvania*. București: Editura Tritonic.
- Slavici, I. 1983. *Scieri pedagogice*, București: Editura Minerva.
- Vianu, T. 1982. *Studii de filosofia culturii*. Ediție îngrijită de Gelu Ionescu, George Cană. Studiu introductiv de George Gană. București: Editura Eminescu.